

MISKOLCZY AMBRUS

Charles-Louis Chassin (és Irányi Dániel) párbeszéde Edgar Quinet-vel¹

Jules Michelet az a francia történetíró, aki ha nem is a legalaposabban és nem is nagy terjedelemben, de a legnagyobb hatással jelenített meg néhány mozzanatot az 1848-49-i dunatáji fejleményekből, amikor az 1850-es évek elején papírra vetette kelet-európai legendáit, és azután ezeket 1854-ben *Észak demokratikus legendái* címmel kiadta. Talán forradalom-vallásának ellentmondásait is érezte, amikor a dunai népek 1848-49-i polgárháborúira tekintett. Fel kellett volna tennie a kérdést: miként kerülhettek forradalmárok egymással szembe? Hiszen mind a magyar, mind a havaslevi román forradalom a klasszikus és általa magasba emelt modellt követte. De vajon jól követte? Annyira nem ismerte a dunatáji fejleményeket, hogy hőseit úgy ítélhette volna meg, mint Dantont és Robespierre-t. És különben is, ezt az ítélkezési stratégiát élő kortársakra, akik a forradalom eszményeit vallották, nem lehetett alkalmazni. Külön-külön szerette ezeket a népeket és vezetőiket, megpróbálta őket a maga cszközzeivel közel hozni, de megítélésüket és vitáik értékelését másra hagyta. Így lehetünk tanúi, amint egyik legkedvesebb tanítványa, Charles-Louis Chassin (aki Irányi Dániellel működött szorosan együtt) vitával felérő párbeszédbbe keveredett a legjobb barátával, Edgar Quinet-vel, akiben a román nemzeti közvélemény – akár Michelet-vel együtt – a modern Románia francia apostolát látta.

*

Michelet a magyar ügygel való foglalatosskódást áthárította ifjú tanítványára, Charles Louis Chassinre; átadta neki például Petőfire vonatkozó anyagát is,² hogy lerója „lelki tartozásunkat”. A *Revue des deux mondes* szerkesztőjének pedig úgy ajánlotta őt, mint aki a magyarországi ügyekben „fontos, az első, az egyetlen” ember.³ Chassin aztán társult Irányi Dániellel, aki a Teleki-Gerando családdhoz olyan közel állt, hogy elcinte ott nevelősködött. Michelet magyar dossziéjába is adott némi anyagot, és nem egyszer megfordult a Mester otthonában. (Ifjabb Szabó Pál illusztrációkban gazdag könyvét Magyarországról is ő bocsátotta Michelet rendelkezésére.⁴) 1860. március 8-án még magyar zenét is játszottak Michelet-éknél azon az esti összejövetelen, amelyen Irányi is jelen volt.⁵ Feltehetően Irányi írta azokat a – „rossz franciasággal írt” – feljegyzéseket a magyar forradalomról, amelyeket Teleki László elküldött Victor Hugónak.⁶ Irányi Dánielnek óriási erőfeszítéseibe került, mire francia írónak vallhatta magát, és 1859-60-ban munkatársával – akinck már korábban is jut-

¹ A jelen dolgozat egyik fejezete *A legendák varázsa, Jules Michelet kelet-európai mítoszai és a párizsi magyar – román párbeszéd 1848-1854* című készülő munkának.

² Molnár, Charles: Charles-Louis Chassin. Historien français de la Hongrie. Debrecen, 1938. 49. (a továbbiakban: Molnár)

³ Bibliothèque historique de la ville de Paris. (a továbbiakban: BHVP) Papiers Chassin, Ms. 1421. 198. Michelet levele Chassinnek, 1859. jan. 22.

⁴ BHVP, Papiers Michelet, Correspondance, tome XXXI. 271-273.

⁵ Michelet, Jules: Journal II. Paris, 1962. 512.

⁶ Vö. Bajomi Lázár Endre: Arpadine. Budapest, 1980. 40.

tatott adatokat – megírhatta „a magyar forradalom önéletrajzát”.⁷ Amikor ennek a műnek az előtörténetéből felidézünk néhány mozzanatot, elsősorban – témánknak megfelelően – Michelet eredetiségének érzékeltetésére törekszünk, aminek érdekében az eddigieknél alaposabban is meg kell ismernünk 1848-1849 megítélésének stratégiáit, erre a közös magyar-francia mű nagyon is alkalmas. Annál is inkább, mert a tanítvány szembefordult mesterének barátja, Edgar Quinet nézeteivel is.

Chassin ahhoz az értelmiségi táborhoz tartozott, amely Michelet és Quinet eszméin nőtt fel. Mint ez utóbbinak 1859-ben megvallotta: ők „gyújtották” benne „a szent lángot”, amely már 1848-ban – amikor még csak 17 éves volt – magasan lobogott. Szinte szimbolikus, hogy első műve ún. legenda: *A kis kék köpenyeg legendája*, amelyet ugyanaz a Jean Bry adott ki, aki 1853-ban Michelet román legendáját közzé tette; utolsó munkája pedig – amely a századfordulón jelent meg – a nagy francia forradalom önkéntesecsről szóló forráskiadás. Mint pályájára visszatekintve írta, az első életjelet a politikában akkor adta, amikor nyilvánosan tiltakozott Michelet kurzusának betiltása ellen.⁸ Első sikerét *A magyar legenda: Hunyadi János* című írásával aratta, amely 1855-ben a *Revue de Paris*-ban jelent meg. Az éhező diák jól kereső, családot alapító közíróvá lépett elő. A magyar múlttal és jövővel foglalkozó tanulmányai *Magyarország szelleme és küldetése. Hunyadi János* címmel 1856-ban, és másodszor, 1859-ben is megjelentek.⁹ Bár elsősorban a magyar ügy mellett értekezett, a románokkal is kereste a kapcsolatot Michelet révén, akinek – 1857. április 17-én – ki is fejtette: „Bár nagyon is a magyarok barátja vagyok, védelmezője akarok maradni minden nemzetnek, amely szabadon akar élni.”¹⁰ Egy évvel korábban ugyanis román barátaival, elsősorban C. A. Rosettivel a román fejedelemségekről készített helyzetjelentést, amelyről azonban nem tudunk semmi közelebbit.¹¹ 1858-ban is erről akart értekezni a *Presse*-ben, de szándékát nem fogadták szívesen, mert – mint Michelet-nek írta – neki is szerepe volt a *Revue de Paris* betiltásában,¹² nyilván túl radikálisnak találták a *Magyarország 1857-ben* című cikkét.

Chassin ebben az első nagy művében Michelet hősi Magyarországot akarta megjelölni. A mottó is a Mester tollából eredt: „Ki biztosította Németországot? Kétségtelenül egy fal, ezt Magyarország élte, mely kétszer fedezte a kereszténységet, a tatárok és a törökök ellen. Különös ország, ahol minden ember méltányosnak és egyszerűnek tartotta a csatában esni el, mint atyja tette!” Válasz ez az ellenforradalmi és magyarellenes publicisztikára, az osztrák propagandát – amely szerint a magyarok csak privilégiumaikért harcoltak és a szlávok, románok, szászok örök elnyomói – meg is nevezte. Közvetlenül azonban a francia újságírás téziseit cáfolta, H. Desprez-vel és E. de Langsdorffal vitatkozott, anélkül, hogy néven nevezte volna őket.

Desprez elmarasztalta a magyarokat a magyarosítás miatt, Chassin ezzel szemben a francia modellel legitimálta a magyar politikát. Hibának, „szép hibának” tartotta, hogy a honfoglaló, hódító magyarok nem próbálták nyelvüket rákényszeríteni a már itt élő szlávokra és románokra. Szép hiba ez – fejtegeti Chassin –, mert azt bizonyítja, hogy a hun invadékok „tisztá ösztönből meg tudták érteni, és tiszteletben tudták tartani a szent dolgok legszentebikét, az emberi egyéniséget!” Viszont „ennek a szép hibának végzetes következményei lettek.” A magyar királyok betartották István király „veszélyes elvét”, mely szerint „gyenge az egynyelvű és egyerkölcsű ország”. Országukat is kettéosztották, amikor kialakították az er-

⁷ Spira György: A magyar negyvennyolc számkivetettségben született első önéletrajza. Irányi Dániel – Charles-Louis Chassin: A magyar forradalom politikai története 1847-1849. I. Budapest, 1989. (a továbbiakban: Spira) 23.

⁸ Molnár 9-10.

⁹ Chassin, Charles-Louis: La Hongrie, son génie et sa mission. Jean de Hunyad. Paris, 1856. (a továbbiakban: Chassin 1856.)

¹⁰ BHVP, Papiers Michelet, Correspondance, tome XIII. 362.

¹¹ Brcazu, Jean: Edgar Quinet et les Roumains. Paris, 1928. 139. (a továbbiakban: Brcazu)

¹² BHVP, Papiers Michelet, Correspondance, tome XIII. 365.

déli vajdaságot, a török elől bevándorló románokat is szívesen fogadták, hogy a végén „olyan tagot alkossanak, amelyet könnyen lehet amputálni”. „A román nemzet egysége, amelyről oly sokat beszélnek az utóbbi időben, sokkal kevésbé a románok műve, mintsem inkább legyőzőiké, a magyaroké és a törököké. A románoknak ezt nem kellene elfelejteniük.” A türelem politikája akadályozta meg, hogy Magyarország olyan állam legyen, mint XI. Lajos vagy Richelieu Franciaországa, „jövőjében biztos nemzet, lerombolhatatlan, feloszthatatlan, mert különböző népességei, amelyek hajdan alkották, egymásba olvasztattak, és nem alkotnak már csak egy népet”. De még ez a mulasztás is a jövőbe mutat, „fennkölt előrelátás”.

„Mely országból vagy? – kérdik.

– Ember vagyok!

Íme, így beszélnek majd a jövőben. És ez clég.

Ezek az idők eljönnek, de még messze vannak! [...] Az kellett, hogy a nemzeti egység egyedül diadalra jusson, és szétverje a feudalizmust. Mit keresünk? Az egységet, mert ez az örök cél, az emberi nem megújító egysége, az új krisztus [!]: a Forradalom által megváltott emberiségé.”

Addig is Magyarországon az 5,6 millió ember nyelve, a magyar lehet a hivatalos nyelv. A harc hosszú. A fejlemények mérelege egyértelmű: „Végül, amikor 1843-44-ben a magyart véglegesen hivatalos nyelvvé tették, és elhatározták, hogy az országgyűlésen csak magyarul lehet beszélni, teljesen ésszerűek és logikusak voltak, mert így örökre megalapozták Magyarország személyiségét, Ausztriától és Németországtól való lényegi különbözőségét, és ugyanakkor a forma egysége révén komollyá, sőt lehetségessé tették a jövőt megalapozó nagy tanácskozást. Vádolták-e valaha is az Alkotmányozó Gyűlést, a Törvényhozó Gyűlést, a Konventet, mert szabályzatuk nem engedte meg, hogy flamandul, az elzásziak nyelvén, vagy az auvergne-i, szavojai, burgundiai, berry-i, normandiai, vendée-i tájszólásokon szóljanak, langue d'oïl, baszk vagy kelta nyelven? Abszurd, bábeli dolgokat tettek volna. És mégis az 1848-i megújulás folyamán azt állították, hogy a magyar diéták bűnt követtek el, mert nem akarták eltörölni az elfogadott rendet, és üléseiken nem engedték érvényesülni a tartományi nyelveket, amelyeket a képviselők többsége nem értett volna, a kisebbség pedig eddig is a nemzeti nyelvet beszélte!

Ez a Habsburg politika által ügyesen kódosított nyelvkérdés okozta nagyrészt a liberális Magyarország vereségét. Royalista [helyesebben: császári] ellenfeleinek ürügy volt a támadásra, a megtévesztés és megosztás, az áskálódás és rombolás eszköze. Míg az országgyűlési nyelvtörvények egyre nagyobb területekre terjedtek ki, és minden nyomás nélkül egyre inkább nemzetiesítettek, míg igazi magyar irodalom született, mely a költészet, dráma, komédia, történelem, kritika, újságírás és a tudomány révén terjesztette az önállóságot, egyenlőséget és testvériséget eszméit; az idegen despotizmus pedig, amely rettegett a tengerhez hasonlóan emelkedő igazságtól, megnyitotta azt a mélységet, hogy elnyelje a szent eszméket és azok hősi védelmezőit, de amely mélység, mely fölött most a despotizmus – csendben és anélkül, hogy támadná – trónol, egyszer kétségtelenül megsemmisül.”

Most egyelőre „a megvásárolt újságírók” révén – fejtegeti Chassin – mindent ígérnek: a délszlávoknak nagy Illíriát, a románoknak Dákoromániát. Erre a magyarok csak így válaszolhatnak: „Szlávok és románok, emlékezzetek! Közös földünk egyetlen uraivá nyilvánítanak benneteket. Mi nem lennénk – mint mondják – csak bitörlek. És valóban, amikor Árpád ide vezetett minket, ahol Attila uralkodott, és amely földnek urai voltatok, és ti, akik egyáltalán nem vagytok autochtonok, miért nem keltetek fel egy emberként, és miért nem üztetek el minket? Ha még léteztek, nem nekünk köszönhetitek, akik tegnap ki tudtuk volna ölteni nyelveket és nemzetiségetek, mi, akik nagylelkűen megadtuk a biztos életet? És később, ki fogadott be és ki pártfogolt, amikor a keleti inváziók elől meghátráltak? Ki mentett meg a mongoloiktól és a törököktől? Mi, akik vérünkkel öntöztük ezen haza szeretett földjét, amelyre – mint nektek mondják – nincs semmi jogunk. Szlávok és románok, egyáltalán nem

voltatok mind a mi szolgálaink. Kétségtelen sokan nyögték a jobbágyág igáját; de nem voltak képviselőitek a nemesek, a hajdani privilegizáltak között? Ha a mi uralmunk olyan nehéz volt, miért nem ráztátok le? Mi, mondják, kevesen voltunk, a legkevesebben. Gyakran rendkívül elgyengítettek, kiszolgáltatva a törököknek és németeknek. És most is zsarnokaitok, hóhéraitok lennének! Nem, ez nem lehet! Felejsük el az ostoba vitákat. Mi szabadságot és egyenlőséget ajánlunk. Gyertek, áldozzunk együtt a Forradalom szent asztalánál! A feudális láncok szétörve. Mind állampolgárok vagyunk. Egyesüljünk! Testvérek, dicső múltunk ellenére, az általunk előkészített felszabadulás fejében, nem tudtuk megőrizni nevünket és nyelvünket? Mi meghirdetjük az egyén szabadságát, a lelkiismereti szabadságot, a község szabadságát: ezek a szabadságok sérthetetlenek. Beszéljétek nyelvetek a családokban, egyházakban, templomokban, bíróságaitokon, városaitokban, falvaitokban és megyéitekben. De túrjátok el, hogy képviselőitek az országgyűlésben a mi nyelvünkön beszélnek, hogy megérthessük egymást, hogy együtt alapozhassuk meg a szabadságot és hazát teremtsünk. Szláv testvérek és oláh testvérek, ne hallgassatok a gyűlölet vádjaira, és ne legyetek a despotizmus vak eszközei. A despotizmus a mi közös ellenségünk, mert egyenlők vagyunk és szabadok. És ha az általa kezdett harcban elbukik a szabadság, vele vész a haza, és ti is, akik tegnap szabadultatok, holnap rabszolgák lesztek.”¹³

Konstrukció ez a felhívás. Ifjabb Szabó Pál *A magyarizmus* című brosrájából is merített, méghozzá Kossuth proklamációjára utalva, amely a nyelvhasználatot részletezte. (Valójában az országkormányzó Perczel Mór generálissal a szerbekkel köthető béke feltételeit tudatta 1849. május 21-én. A megyei, tehát a középfokú közigazgatásban az anyanyelvhasználatot azonban ekkor még nem helyezte kilátásba.¹⁴ Ezt a júliusi magyar-román megbékítési szerződésben és az országgyűlési nemzetiségi határozatban szögezték le.) Mégis, ha visszagondolunk a magyar-román párbeszéd néhány fordulatára és néhány magyarellenes megnyilvánulásra, láthatjuk, van valóságalapja a szózatnak. A magyarok és nem magyarok egymáshoz intézett felhívásaiban is mozgósító erejű vádak, propagandisztikus túlzások keverednek a béke őszinte igényével. Chassin éppúgy hitt a maga igazában, mint Desprez. Csak míg Desprez zavarba jött volna, ha arra kellett volna válaszolnia, hogy ha ún. etnikai határokat húznak, akkor miért nem tartanak népszavazást, és milyen jogokban részesülnének a kisebbségek, és a mártirologikus történelemszemlélet miként biztosíthatná a többségnek alávett kisebbségekhez tartozó állampolgárok jogait és méltóságát, hiszen ha nem osztja az államvallás szintjére emelt történelemszemléletet, akkor ellenségnek számít, ha pedig osztja, akkor saját magát köpheti le. S ha ezek a kérdések napjainkban aktualizálásnak tűnnek, annak oka az, hogy nem tudtunk még elszakadni a 19. századi nacionalista kizárólagosságtól. Chassin legalább megpróbálta ezt. Ennyi lehetett annak a vigasza, aki a forradalmat vállalta.

Míg Langsdorff a magyar forradalmat tartotta a barbárság megtestesítőjének, Chassin fordítva vélekedett: „Magyarország bukása 1849-ben egyáltalán nem egy nemzet veresége volt az emberiség javára. Ez a despotizmusnak a szabadság fölött, a barbárságnak a civilizáció fölött aratott győzelme volt Keleten. Magyarország nem halt meg, mert nem is élhetett.

Tételezzük fel az ellenkezőjét. Mi történt volna?

Magyarország, amelyet mélyen áthatott a demokratikus eszme, és a haladás útján egy úrráslal elérte az élenjáró nemzeteket, ez a Magyarország most – a talán feltámadt Lengyelországgal, Törökországgal, amelynek ő lett volna a természetes beavatója – az ausztriai népek, csehok, szlavónok, szlovákok, horvátok, illírek, szerbek és románok hatalmas konföderációjának lenne a központja és irányadója. Megalapozta volna Kelet-Európa Egyesült Államait, szerte sugározna a megújító eszméket, a tudományt, a művészetet, az ipart; és ő jelentené a legnagyobb akadályt a moszkovita autokrácia ellenében; olyan emberek kebleiből, akikben szabad szív dobog.

¹³ Chassin 1856. 172-178.

¹⁴ Boldényi, M. J.: *Le Magyarisme*. Paris, 1850. 70.

Ez kellene legyen a küldetésé.

És ő ezt betöltené, egészen a vértanúságig. Múltja felel ezért. Története nem más, mint hosszú áldozat.”

Chassin az áldozat teológiáját alkalmazta, amelyet Michelet-től tanult. A Mestertől kapta az indíttatást is, amikor Hunyadi Jánost választotta hősenek. A mottóként Michelet könyvéből – *A reformációból* – választott idézet a következőképpen hangzik:

„A nagy Hunyadiig ez a harcos pásztornép rugalmas gátat alkotott az ellenséggel szemben. Állandóan harcra, beütésre várt. Egyetlen gondolata: szembeszállni a törökkel. Az úr főnök volt, és nem parancsoló. Corvin Mátyás alatt az állam nagysága, a fényűzés elharapózása, a biztonság megváltoztatták a helyzetet. Adóról, vazallusokról, bérlokról kezdtek beszélni. 1513-ban a török támadás meglepte a meghasonlott Magyarországot. A nép fegyvert fogott, de az urak ellen, akik nem engedték a szabad költözést és akadályozták a kereszties háborút. A király lengyel volt, gyenge alak, aki csak úgy szilárdította meg helyzetét, hogy elárulta népét, az osztrákokra hagyva a trónt magszakadás esetén. Nevetséges örökség nem öröklődő korona esetében.

Egy fiút hagyott hátra, Lajost, akinck gyámjai Ausztriát a bűn megisméklésével elgítették ki, a gyermek nővérét osztrák főhercegné adva, a választható magyar korona állítólagos örökösödési jogával.

Még a követet is megríkató állapot, hogy ez a szent nép, Nyugat áldott megmentője, mely mindenki számára vallásos áhítát tárgya kell legyen, így kerül egyik tolvajtól a másikhoz.”¹⁵

Chassin a vallásos áhítatot Michelet militarizmusával párosította. Idézte a *A Forradalom asszonyaiból* azt a gondolatot, hogy most a krími háború a „Kelet nagy vallásháborúja Nyugat ellen, melyet nem korlátoznak”.¹⁶ Chassin tehát a háború eszkalációjára számított, és a vallási szempontot is mérceként alkalmazta. A vallás számára természetesen Michelet forradalom-vallása, de michelet-i dialektika helyett a sajátját alkalmazta. A kereszténység minősége óhatatlanul meghatározó mozzanattá lépett elő. Míg Michelet a cár és a pápa közé egyenlőségjelet tett, és a keleti despotizmust a civilizált Nyugat fiatal társadalmi hitével állította szembe, tanítványa a két kereszténység szembenállását hangsúlyozta. Ezzel a kérdéssel szembe kellett néznie, mert Magyarországon húzódott a két kereszténység választóvonal. A magyarság megkeresztelkedésének jellemzésére két legendát szembesített: a katolikust és a bizáncit. Az első úgy tartja, az augsburgi csata után nyílt meg az út a nyugati hittérítők előtt. Azután Géza szláv asszonyának engedve megtette a döntő lépést. A bizánci legenda szerint az erdélyi Gyula Konstantinápolyban vette fel a keresztiséget, és az erdélyi magyarok többsége így lett „Photius cretnkségének” a híve. Magyarország többi részén más volt a helyzet: a magyarok a síkságot foglalták el, a hegyvidéket a görögkeleti szlávoknak hagyva meg. Az ország „a római egységbe” került. A vallási különbség „faji” különbséget is tükrözött. Erdélyben a katolicizmus megállította a görögkeleti vallásnak köszönhető összeolvadást. „Íme ennek elsőleges hatása Magyarországra: megerősítette a fajok antagonizmusát, és ez a vesztélyes antagonizmus ma is tart!”¹⁷

Mi jellemzi – Chassin szerint – a magyarokat a „fajok” versengésében? A szabadság szeretete. Emellett, „a magyar faj veleszületett liberalizmusa” mellett szól az – fejtegeti a francia szerző –, hogy a kereszténység könnyen terjedt, amíg nem erőltették, de mihelyt az idegen egyházi feudalizmus terhe nyomasztóvá vált, csak nyers erővel lehetett a magyarokat az „ortodoxiára” kényszeríteni. De mit jelentett ez a liberalizmus? Toleranciát. Ezek után a reformáció dicséretét várnánk Chassintól. Annál is inkább, mert Michelet a reformációt oly

¹⁵ Michelet, Jules: Renaissance, Réforme. Oeuvres complètes. VII. Szerkesztette: Paul Vialancix. Paris, 1978. (továbbiakban: OC. VII.) 294.

¹⁶ Chassin 1856. 180-181.

¹⁷ Chassin 1856. 21-25.

sokra értékelte, hogy Szolimán szultán és V. Károly küzdelmében az előzőt kedvezőbben ítélte meg, azt hangoztatva, hogy a török megmentette a reformációt, sőt „Szolimán mentette meg Európát”. Michelet ezzel indokolta, hogy II. Ferenc francia király is szövetségzett a törökökkel a német-római császár ellen. Ugyanakkor Magyarországot, miután kellőképpen megsiratta, saját áldozatának tekintette, hiszen a mohácsi vereség a belső meghasonlás következménye volt.¹⁸ S a belső meghasonlás nem csak hatalmi harc eredménye és forrása volt: „De, oh jaj! létezett-e egyáltalán Európának ez a fennkölt bajnoka? Ha igen, két darabban, kettévágva, és ami még súlyosabb, nemcsak területileg vágták ketté, hanem lélekben is: két Magyarország létezett.”¹⁹ Ez a kettő: a katolikus és a protestáns Magyarország, a királyi Magyarország és Erdély.

A tanítvány ezen értékelésben nem követte a Mestert. És vajon nem volt-e következtetésebb?

Chassin némi keserűséggel állapította meg: „a magyar nép a török szövetségese lett és protestáns”.²⁰ A történelmi erők összjátékában azonban sok biztató mozzanatra lelt Chassin. Elmarasztalta a római hierarchiát, Pázmány Péter tevékenységét is „kegyes machinációk” sorának tartotta, ugyanakkor hangoztatta, hogy „a katolicizmus maga sem maradhatott sokáig türelmetlen és zsarnoki jellegű”. „A vallási liberalizmus kedvezett a politikai liberalizmusnak”. „A reformáció megadta Magyarországnak – mely a budai török és a bécsi német zsákmánya volt – intézményei, önállósága, politikai és társadalmi függetlensége megőrzéséhez szükséges állhatatosságot.” Chassin tollán végül mintaállam született: „Magyarország talán az első nemzet, amely megértette valamennyi szabadságok egyesítését és szolidaritását. Németországban a reformáció fejedelmi jellegű volt, Angliában királyi, Franciaországban arisztokratikus és burzsoá, Magyarországon alapvetően népi és nemzeti. Ez vetette fel a magyarok körében a modern alapelv anyacszméjét: mindenki kormánya mindenki által és mindenki javára. A protestáns lelki pásztorokat és lelkészeket, a tanítókat és inspektorokat általános választásokkal jelölték ki. Ez a választási jog olyan valóságos volt, hogy még a kóbor clemek és a koldusok is élhette vele.”

Chassin a reformáció hatását még az 1848-49-i fejleményekben is kereste. Szerinte a katolikus papok Ausztria hívei voltak, míg a protestánsok között ilyen nem akadt, két-három szláv kivételével, „de ez már faji kérdés volt”. És egészében a katolikus egyház sem volt az új eszmék ellensége. Chassin hangsúlyozta a forradalomnak a vallási téren érvényesülő liberalizmusát, melynek megnyilvánulását a zsidóemancipációban látta, ami – mint tudjuk, sok szerencsétlen körülmény összejátszásának eredményeként – a forradalomnak csak záróaktusa lett.²¹

A fejlemények mérlege itt a következőképpen húzható meg: a középkorban „Magyarország véglegesen katolikus. Miért nem lett görögkeleti? Szerencsére ösztönösen hajlott a jövő felé, Nyugat felé. Ha elfogadta volna a keleti skizmát, talán török fennhatóság alá került volna, mint Bizánc, Havaselve és Moldva, Szerbia és Bosznia; és talán könnyen megtagadta volna fejnélküli kereszténységét a mindenható Iszlám javára. És akkor ki mentette volna meg a világot a 15. században? Holt állt volna meg a török? Bécsnél? Nem, még távolabb, átkelt volna az Alpokon, átlépte volna a Rajnát.” Persze ennek a katolicizmusnak ki kellett szakadnia a római hierarchia közvetlen fennhatósága alól: „A középkorban a magyar nemzet a katolikus függetlenség példáját mutatta fel a világnak. Az újkorban a vallási függetlenség típusával szolgált.” A protestáns Magyarország – fejtegette Chassin – nem akarta megsemmisí-

¹⁸ OC. VII. 394-406.

¹⁹ OC. VII. 294.

²⁰ Chassin 1856. 40-47.

²¹ Miskolczy Ambrus: A zsidóemancipáció Magyarországon. Budapest, 1999.

teni a katolikust. „Elváltasztotta a vallást az államtól, megalapítva a katolikusok és reformátusok polgári és politikai egyenlőségét.”²²

Ezzel a könyvvel a tanítvány felülmúlta a mestert. Mert míg Michelet vigyázott arra, hogy a nem francia Franciaországok, mint Lengyelország soha ne érjék el az eredeti tökéletességét, Chassin Magyarországa tökéletesebb, mint maga Franciaország. Nem véletlen, hogy Kossuth köszönetét fejezte ki – „nemzetem nevében”. Teleki László pedig finom dialektikával arra bízta, amit már megtett: „Őn van arra hivatva, hogy ne csak ujját tegye vérző sebeinkre, hanem új életre ébressze ügyünket is az által, hogy francia üggyé teszi, amiddőn azt országának s így a világnak az európai civilizáció szempontjából mutatja be.”²³ Teleki László pontosan tudta, hogy a magyar ügy csak akkor lehet sikeres, ha francia üggyé tesz, és Chassin sokak életérzésének adott hangot. Az ő vele mint üldözöttel és protestánszal is sorsközösséget érző Victor Hugónak is,²⁴ amikor ez utóbbi úgy vélte: „Van eszmei Franciaország és van hülye Franciaország.”²⁵ Chassin mintha ez utóbbitól menekülve a magyar múltban fedezte volna fel az előzőt.

Ne marasztaljuk el. Nem ő volt az egyetlen, aki így járt el, és más tájakra vetítette az ideális hazát. Az eszképzizmus ezen technikáját és Chassin eredetiségét akkor értékelhetjük, ha nemcsak Desprez és Langsdorff alkalmi publicisztikájára, Michelet ihlető megnyilvánulásaira utalunk, hanem a másik mesterre: Edgar Quinet-re, akiről magasztaló könyvet írt, de ugyanakkor szembe is került vele.

Edgar Quinet 1856-ban *A románok* címmel olyan könyvet állított össze, amely Chassin munkájának ellenkönyve, még akkor is, ha terjedelmileg csak negyedakkora. Quinet-t inkább a románokhoz vonzotta szíve. Már Michelet román legendája olvastán fellelkesült: „Őn kitalálta ezen nemzetiség titkát, elsőként lebontotta fel a fátylat és mutatta meg Európának a bölcsőben megölt népet... Magam is már régóta tervezem, és mintegy kötelességemnek tartom, hogy kimutatom jó akaratomat ezen nemzetiség iránt. Hiányzott azonban a helyek és a dolgok ismerete, és annak, ami a legintimebb ezekben a szegény románokban. Mindezt most megláttam az Ön szemével.”²⁶ Quinet-t ösztönözte az, hogy román diákok és hazafiak többször is veretesen romantikus levelet intéztek hozzá.²⁷ És ami talán a legfontosabb: feleség, Hermione Asachi is román volt, hathatott férjére, akinek a kultusza egész életét kitöltötte. Amikor pedig Quinet 1855-ben találkozott apósával, George Asachival, újra megígérte Michelet-nek, írni fog a románokról.²⁸

Hermione Asachi igazi romantikus széplélek, akinek volt bátorsága elválni első férjétől, hogy aztán Michelet előadásain találjon önmagára. 1861. augusztus 30-án, amikor Michelet meglátogatta őket svájci száműzetésükben így emlékezett: „Férfjem után Önnek köszönhetek a legtöbbet. 1846. január 5-e valóban az én születésem időpontja. Ezen a napon születtem a lelki életre, ez volt a keresztem, amely franciává tett. Mindig is éreztem, hogy Franciaország a hazám. Az Ön kurzusának ezen órája után már csak Franciaországhoz tartoztam.”²⁹ Úgy látszik, Hermione Quinet-t emlékezete némileg megcsalta, mert a dátumot nem lehet azonosítani. Tény azonban, hogy 1851 végén Quinet, miután kikérte barátai tanácsát, fele-

²² Chassin 1856. 54-56.

²³ Kont Ignác: Magyar emigránsok levelei Chassin Károly Lajoshoz. Budapesti Szemle, 1899. 99. k. 412-415.

²⁴ BHVP, Papiers Chassin, Ms. 1421. Victor Hugo levele Chassinnek, 1862. október 11. A címzett egyébként katolikus volt, anyja bigott, apja pedig volttaire-iánus.

²⁵ Hugo, Victor: Choses vues. Souvenirs, journaux, cahiers 1849-1869. Szerkesztette: Hubert Juin. Paris, 1972. 175.

²⁶ Breazu 122.

²⁷ Anul 1848 în principatele române. I. București, 1902. 37-44.; Breazu 180-186.

²⁸ Breazu 123.

²⁹ Madame Quinet: Mémorial d'Exil, Bibliothèque Nationale (a továbbiakban: Madame Quinet BN), N. a. fr. 11826. 113.

ségül vette.³⁰ A svájci otthonban azonban Michelet is sok mindent elmesélt magáról, például szeptember 6-án a következő történet: „Oly sok bizalmas dolgot meséltünk, ezen a délutánon megvallhattam a Franciaország iránti szenvedélyemet, hogy franciának éreztem magam, és minden barátom született franciának tekintett, és nem hiányzott nekem már semmi más, csak Michelet úr keresztsége, mert amíg ez nincs meg, a többi mit sem ér. Michelet úr kezét a fejemre tette: »Senki sem nagyobb francia, mint Ön!« – mondta, és szeméi ragyogtak a meghatódottságtól.”³¹ De ez a Michelet talán közelebb állt a román nacionalizmushoz, mint „keresztlánya”. 1869-ben, amikor meghalt George Asachi, lányának, Madame Quinet-nek Nagy-Románia vízióját villantotta fel: „Érzem ezen veszteség egész súlyát. Senki nem tett többet az Ön apjánál, hogy felébressze ezen szép román ország elszunnyadt szellemét, ezen népét, amely akkor gyermek volt, de amely oly gyorsan gyarapodik, és majd birodalmat hoz létre a Dunánál. Éreztem, értékeltem a hatalmas nehézségeket, amelyekkel szembetalálta magát, és állandó erőfeszítéseit, amelyek ilyen szerencsés hatást váltottak ki.”³²

Hermione Quinet naplójában nincs nyoma román hazafiságnak. 1861. július 29-én például a következő sorokat vetette papírra: „Nagy örömet okozott nekem Edgar nyilatkozata, amelyet munkájához akar fűzni: Csak Franciaország vallja az Igazság vallását, az Igazság szenvedélyét.”³³ De feltehetően nem felejtette el hazáját, hiszen hajdan román íróként is próbálkozott. *Szent történet a moldvai-havashevi ifjúság részére* című fordításának általa írt előszava hitvallás a görögkeleti ortodoxia mellett.³⁴ Lefordította a világirodalomba börtönnaplójával belépő Silvio Pellicónak az emberi kötelességekről szóló könyvecskéjét is, amely igazi liberális nemzeti katekizmus. Szerzője el is veti a „cinikus” mondását: „hazám a nagyvilág”, és életét, mint a fordító jelzi: „Itália nemzetén, nyelvén és elragadó irodalmán kívül semmi másnak nem akarta szentelni”.³⁵ Az írósnőnek azonban Franciaország lett a nemzete, azon keresztül kötődött egykori hazájához. Nem véletlen, hogy Hermione kézírásában maradt fenn Quinet-nek is az egyik válasza a románok egyik levelére:

„Önök nem ismeretlen tartomány, a Város, hangsúlyozom: a nyugati keresztény haza kapuját alkotják.” Európa és Románia sorsa közös: „Vagy lesz Románia vagy nincs többé becsület, garanciák, hit Európában, és akkor az Önök osztályrésze az lesz, ami a többieké.”³⁶

Az 1840-es évek legnagyobb francia beszámolója a románokról J. A. Vaillant, egyenesen felszólította Asachi lányát, hogy fordításai után költői tehetségét teljesítse ki.³⁷ Hermione azonban férje munkájában fejtette ki tehetségét. Ortodoxia-hűsége feltételezhetően hatott Quinet-re, aki a vallásokat úgy ítélte meg, hogy mennyire türelmesek, és mennyire racionálisak. Az unitáriust helyezte az élre, ezt találta a korhoz legjobban illőnek,³⁸ de a görögkeleti ortodoxiát nem utasította el eleve, annál inkább a bizantinizmust, amelynek továbbélését látta a francia abszolutizmusban. 1861-ben így foglalta össze nézeteit feleségének: „Az egyiptomi papok Szókratész hóhérainak adták át uralmi vágyaikat és babonáikat. A degenerált görögök Keleten tartósították ezt a roszkatag szellemiséget, a születő katolicizmus pedig Bizáncban szedte fel a halálos csírákat. Meg kell vallani, hogy az antik vallások nem érték el a katolicizmus türelmetlenségét és embertelenségét.”³⁹ Quinet ennek a transzkulturális szemléletnek a jegyében nem húzott éles határt vallási alapon Kelet és Nyugat között, miközben

³⁰ Breazu 118.

³¹ Madame Quinet BN, N. a. fr. 11826. 127.

³² BN, N. a. fr. 20793. 465-466.

³³ Madame Quinet BN, N. a. fr. 11826. 46.

³⁴ Moruz, Ermiona: Istoria sfîntă pentru tinerimea moldo-română. Iași, 1840.

³⁵ Pellico, Silvio: Despre îndatoririle oamenilor. Iași, 1843. III., 42.

³⁶ BN, N. a. fr. 15521. 148.

³⁷ Vaillant, J. A.: La Roumanie ou histoire, langue, littérature, orographie, statistique des peuples de la langue d'or, Ardaliens, Vallaques et Moldaves, résumés sous le nom de Roumains. III. Paris, 1844. 219.

³⁸ Quinet, Edgar: La révolution religieuse du dix-neuvième siècle. Bruxelles, 1857. 101.

³⁹ Madame Quinet BN, N. a. fr. 11826. 186.

tudta, hogy mások ezt megtették. Bár a románokhoz fordult, nekik szólt annak hangsúlyozása, hogy „nektek olyan vallások van, amely nem zárja ki a polgári és politikai szabadságot, mert minden felekezetet megtűrtök már időtlen idők óta. Még azt is, amelyet a nép megvet, nem proskribáltak és nem üldöztek. A vallásszabadság, ez az elemi eszme, amelyért mi annyit harcoltunk a mi Nyugatunkon, és amelyet nem tudtunk elfogadtatni a latin faj nagy részével, és nem is tudtuk ennek megmutatni, nálatok nem lel semmi ellenkezésre. A francia Forradalomnak ez a jobbik fele, és ez erkölceitekben gyökerezik. Mennyi mindent feltételez ez a ti népetekben! Nagy és értékes előny, joggal lehettek rá büszkék!”⁴⁰ Hangsúlyoznia kellett ezt annál is inkább, mert sok román ezt a vallási türelmet a vallási közömbösség megnyilvánulásának tekintette. Ugyanakkor nemzeti szempontból is károsnak tartották azokat a közösségi állóhaborúkat, amelyek Erdély és Magyarország egyes vidékein dúltak görögkeletiek és görög katolikusok között. Quinet azonban nem annyira a belső román vitákra utalt, mint inkább a keleti és nyugati kereszténység közötti választó vonalra. Ennek ő nem tulajdonított jelentőséget, mint például Chassin is tette. „Ami a románoknak vallási elszigeteltségét illeti – írja –, azt lehet mondani, hogy ennek már vége, amióta az emberek nem felekezeti tereken szorosan egyesültek. Mert századunk jellegének megfelelően egész sor olyan dolog, ami korábban nem volt lehetséges az egyházak ellenkezése miatt, ma könnyen kivihető, és a néhányak által közönyösségnek, sokak által pártatlanságnak, toleranciának, szellemi nagyságnak tartott eszmék új rendje révén meg is valósult.”⁴¹

Quinet románokról szóló műve Románia látomása. Már az egység igényének jelzésével kezdődik a munka: „Nyolc millió ember kopogtat, kér, a mi nyugati társadalmaink küszöbén. Mit akarnak? Kéri, hogy segítsünk az újjászületésükben, szövetségünket akarják.” A román történelem alapvonása szerinte az egység: „egy testben egyesíteni a szétszórta tagokat”. Már Trajanus rómaijai Erdély központtal egységes államot akartak alapítani, Mihály Vitéz sem akart mást. A 19. században pedig ez természetes törekvés: „Ma az egész világon, Európában látható törekvés, hogy az emberi fajok felismerik önmagukat, egyesülnek, koncentrálódnak. Amilyen mértékben gyengül a vallási kötelék, erősödik a fajoké.”⁴² A faji gondolat a fajok közötti harc könyörtelenségének tudomásulvételével járt, mondván a természet könyörtelensége természetes. Quinet a román nép életerejének bizonyítékeként tárgyalta, hogy a római ősök kiirtották a dák őslakókat, nagy élvezettel írva le Trajanus oszlopán az emberirtás jeleneit. Ember és természet szolidaritását pedig így láttatta: „Antoninus oszlopán tetején az eső Jupiter, bozontos hajzatából, szakállából, hatalmas köpenyéből dért, ködöt, örök esőt bocsát Pannónia hegyeire. A természet így társul a győzőkhöz, hogy elnyomja az elítélt földet.”⁴³

Quinet Románia-látomása mártirologikus magyarellenességgel párosult. Pedig – látni fogjuk – nem volt magyarellenés. De a jelen nyomorához magyarázat kellett. A romantikus konstrukció belső logikájából fakadóan a románok nem lehettek saját történelmi nyomorúságuk okai, hiszen akkor Románia látomása sem nyugodhatott volna szilárd alapokon. A román nyomorúság oka csak külső tényező lehetett. Antiklerikalizmusa lett az irányító, amely a szomszédokra mutatott: „A keresztény nemzetek, a magyar, a lengyel és a német nemzet, amelyek megszokták, hogy uralkodnak a románokon, semmint hogy egyenlőknek fogadnák el őket, inkább a törököknek szolgáltatták ki őket.” Quinet hőse Nagy István moldvai vajda, akit a pápa is Krisztus bajnokának nevezett. Ő védte Nyugatot és nem Magyarországot. Igaz, végül elfogadta a török fennhatóságot, s amiről csak utalásszerűen olvashatunk, éppen őtöle foglalta el a Porta a két kulcsfontosságú kikötőt, a Dnyeszter torkolatánál fekvő Fehérvárt, mely Akermanná lett, és a Duna deltáját uraló Kiliát. De, teszi hozzá

⁴⁰ Quinet, Edgar: *Les Roumains*. Paris, [é. n.] IV. kiadás, (a továbbiakban: Quinet) 137.

⁴¹ Quinet 160.

⁴² Quinet 86-87., 97-98., 161.

⁴³ Quinet 17.

Quinet, „Istvánhoz hasonlóan, kevésbé félnék a racionalista iszlámtól, mint a mongol vagy horvát kereszténységtől.”⁴⁴ Quinet a következőképpen alkalmazta a történelem tanulságait: „Amikor már nem volt remény Kilia és Akkerman visszafoglalására, és a Duna deltájának megnyitására, akkor a leverte tartományok nem is próbáltak felemelkedni: holtakhoz hasonlóan heverték a csatatéren, odahagyva a győztestől is. Márpedig ami igaz volt István, Mihály és Dimitrie Cantemir idejében, százszor igaz ma, mivel egyedül a Duna képes a románok számára zavartalan érintkezési lehetőséget biztosítani a természetes szövetségeseikkel vagy védelmezőikkel. Következtetésünk tehát, hogy hiábavaló ezen tartományok bármiféle átszervezésére gondolni, ha nem teszik lehetővé a fekete-tengeri szabad és biztos közlekedést, miként akkor tették, amikor ezen tartományok léte biztosítva volt, még ha vitatták is. Márpedig ebből következően vissza kell adni Besszarábiának legalább egy részét, amelyet jogellenesen vettek el.”⁴⁵ Mint tudjuk, megtörtént.

Quinet tisztában volt saját korának hatalmi viszonyaival. De ismerte az embert is. Döbbenetes, hogy ez a szenvedésben oly járatos széplélek milyen őszintén vallotta meg: „A legjobb ember is magában hordozza a barbárt, aki csak az érvényesülési alkalmat várja. Ha civil életét megfosztják mindentől, ami a haza és a család eszméjével nemessé, dicsővé, nagyvá teszi, akkor minden emberben elszabadítják a vandált vagy a hunt, azt az egyént, akit nem tart vissza semmiféle társadalmi eszme, féktelen akarata mindennel ki akarja elégíteni; ez a legrosszabb vandalizmus, mert nincs benne semmiféle heroizmus, és nem is eredményezhet ilyet. Vonják el egy területtől a jövő esélyét, barbarizmust szül, miként a tüskebokrok, és ez látható azon országokban, amelyekről éppen most szóltam, Havaseln és Moldvában, ahol az utóbbi két évszázadban inváziók és idegenek megtelepedése nélkül az ország ezer évet lépett vissza, a Meroving korba, egyszerűen azért, mert az embereket megfosztották minden reménytől, minden jogos sikertől, minden magasabb céltól, és maga a társadalom vetette őket barbárságba.”⁴⁶

Komor zárómondatok ezek, még akkor is, ha nem a szomszédokra hárítja mindenért a felelősséget, bár aki olvasta a korábbiakat, nem érzi a mártírológia belső bizonytalanságát. Amiről nem ír, az is árulkodó. Hiányzik művéből például Hunyadi János alakja. Ha tudta volna, hogy román, akkor szerepeltette volna-e; ha igen, valahogy összeegyeztette volna, hogy Magyarország főura és kormányzója volt, a nyugati kereszténység bajnoka? Vajon elfogadta, hogy magyar, ahogyan Chassin is ebbe a Hunyadiak magyarságát hangsúlyozó vonulattal illeszkedett.⁴⁷ Hallgatott Quinet a magyar irodalomról is, sőt – tetszetős fordulatokkal élve – el is temette: „Igaz, hogy századunk különös ellentmondásokat hordoz magában, a leggyakrabban egyképpen beszél, és másképpen cselekszik. Ha az irodalmi rendszerekre gondolunk, melyek a nemzetiségek ébredéséhez kapcsolódnak, azt hinnénk, hogy sok holt dolgot felélesztett. A nemzetiségekről szólva, az említett ébredés többet közülük elenyésztett vagy háttérbe szorított, hiszen napjainkban a lengyel nyelv már csak holt nyelv, és a magyar is hasonló sorsra jutott.”⁴⁸

Még jobban árulkodik a csend, amikor egy szót sem ejt a szerző 1848-ról. Vajon nem akart Michelet területére lépni? Vagy egyszerűen úgy érezték, hogy ebben az esetben a magyar-román vitában is állást kellene foglalnia, és a dichotom szemléletet nehezebben lehet alkalmazni? Hiszen a forradalmi magyar kormányt és népet kellene ez esetben elmarasztalnia, ami ellentmondana saját forradalom-kultuszának. Vagy *horribile dictu* a magyar forradalom mellett kellene állást foglalnia? 1849-ben pedig még azt tette, amikor így írt: „Azok a ma-

⁴⁴ Quinet 125.

⁴⁵ Quinet 105.

⁴⁶ Quinet 172.

⁴⁷ Köpeczi Béla: Nemzetképkutatás és a XIX. századi román irodalom magyarságképe. Budapest, 1995. 89.

⁴⁸ Quinet 167.

gyarok, akik atyáinkat az Iszlám ellen védelmezték, Franciaország számára a legbiztosabb gátat alkotnák az európai kozák invázió ellenében. Testükkal fedezték a mi nyugatunkat.”⁴⁹

Mi lehet a szemléletváltás magyarázata? Quinet Magyarországra vonatkozó nézeteinek clemzője szerint nem lenne szerencsés a francia romantikust kétszínűséggel vádolni. Hiszen általánosabb politikai, világnézeti kérdésről van szó. Quinet a német kisállamiságot éppen olyan ésszerűtlennek tartotta, mint a Habsburg Birodalom konglomerátumát. Az etnikai elv érvényesítésének a híveként karolta fel a románokat.⁵⁰ Romániája új birodalom. Hiszen azt állította, hogy a 16. században a románok szomszédai egyetértettek „a születő birodalom” eltaposásában. Úgy vélte, Lengyelország és Magyarország tanult a múltból, miközben e két régi ország szerepét Oroszország és Ausztria vette át.⁵¹ Így próbálta Quinet a konstrukciójához elengedhetetlen ellenséggépet értelmezni. Saját korának ellenségeskedését a múltba vetítette vissza, pontosabban oda utalta, hogy a jelent tehermentesítse. Ennek a jelennek viszont nem adott részletesebb tanácsot. Míg magyarok és románok konföderációról tárgyaltak, míg Michelet a Duna, a Természet békítő szerepéről álmodozott, Quinet mintha a történelemre bízta volna, hogy valósítsa meg a célját, 1860-ban a magyarokat csak a többi nemzetiség iránti kíméletre intette.⁵² Mintha megérezte volna a kiegyezést, és azt, hogy Franciaország saját érdekében majd az etnikai elv jegyében darabolja fel Közép-Európát. Chassinnek is válaszolva védte Franciaországot, hangsúlyozva, hogy a „modern időkben, nem irtott ki egyetlen nyelvet sem, egyetlen nemzeti életet sem számolt fel”.⁵³

Következetes lehetett önmagához: „Már zsenge éveimtől a mai napig mindig ugyanazokat az eszméket képviseltem. Imádtam Franciaországot, arról a dicsőségről álmodtam, hogy az lesz a modern népek eszménye. Amíg beszélhettem, védtem a népek ügyét, a gyengékét, az újjászületésre törő nemzetiségeket. Velük veszttem el, ez igaz. Itáliával, Velencével, Lengyelországgal, Magyarországgal és románokkal temetkeztem el. Ez a sír tetszik nekem. Nem cserélném el az élők örömeivel.”⁵⁴ 1858-ban nyilatkozott így *Eszméim története* című szellemi önéletrajzában. Mintha előre érezte volna, hogy eljön a feltámadás; ha újra beszélhet, és a népek újjáélednek, harcuk a természet könyörtelenségével jár, és előbukkan az emberben rejlő barbár. Humanizmusának gyengéje azonban abban rejlik, hogy az általános szép eszméket politikai célszerűségeknek rendelte alá, és bár ezek az eszmék már teljességgel partikulárisak lettek, még mindig univerzalitásra törek, mert minden naturalizmus végső következtetése az, hogy az erő számít és a fajok egymás közötti szolidaritása. A nemzetiség „isteni mechanika”, ha egy néppel kevesebb lenne, az már „az emberi természet megrablása”. És – hangzik Quinet érve – ha a szlávok, pánszláv uralomra törnek, ha a németek is a szétszórt német elemeket akarják egybevonni, akkor mi marad? „Amikor ez a tendencia ilyen határozott, és egészen a gyűlöletig megy el, akkor nem bölcs dolog-e és nem ésszerű-e, ha a latin népek is közelednek egymáshoz, és ha az egyik eltávolodott, annak kezét nyújtanak, hogy visszavegyék szövetségükbe? Egyébként közömbös-e nekünk, hogy a dunai tartományok gabonátára baráti vagy ellenséges kézben van?”⁵⁵

Quinet könyve óriási hatást gyakorolt román körökben. Nagyobbat, mint Michelet legendája. Többször is megköszönték neki. 1856-ban például így: „Ma, amikor látjuk, hogy a horizonton szebb napok vehetők ki szép Romániánk számára, boldogan mondhatjuk Ön-

⁴⁹ Quinet, Edgar: *Croisade autrichienne, française, napolitaine, espagnole contre la république romaine*. Paris, 1849. 8. In. Chassin, Charles-Louis: *Edgar Quinet. Sa vie et son oeuvre*. Paris, 1859. (a továbbiakban: Chassin 1859.) 251.

⁵⁰ Tóth, Béla: *Edgar Quinet et la Hongrie*. *Revue des Études Hongroises*, 1928. (a továbbiakban: Tóth) 368.

⁵¹ Quinet 160.

⁵² Tóth 369.

⁵³ Quinet 163.

⁵⁴ Quinet, Edgar: *Histoire de mes idées*. Paris, 1972. 185.

⁵⁵ Quinet 161-163.

nek, Uram, hatalmas módon hozzájárult ahhoz, hogy Dnyesztertől a Tiszáig, a Balkáni Alpoktól a Dunáig és a Fekete-tengerig nevét nemzetünk nagyjai között tiszteljék.” 1858-ban a párizsi békét köszönték meg neki, hiszen az Moldvának adta Besszarábia déli részét.⁵⁶ Mazzini is, amikor megkapta Quinet írását, kiöntötte szívét, és ki is tanította a szerzőt. Szerinte ugyanis: „A román nemzetiség nem tudja magát elismertetni csak azon a napon, amikor a ma Európai Törökországnak, azaz a Kelet Ausztriájának nevezett hullán megszerveződik a szláv-román-hellén konföderáció” – görög Konstantinápolyal az élen.⁵⁷

Chassin és Quinet dialógusában sok az egymást kizáró érv. Mégsem fajult a nézetkülönbség ocsmány vitává. Chassin maga is jó diplomata volt, amikor együtt dolgozott Irányi Dániellel *A magyar forradalom politikai történetén*, könyvet írt magáról Quinet-ről és Petőfiről. Hermione Quinet 1861-ben is a legnagyobb elismeréssel írt róla, mondván „tollát kizárólag a szabadság, a nő és a gyermek szolgálatába állította”, és legfeljebb azért neheztelt, mert olyan felelőtlen volt, hogy Jérôme elleni brosrát vitt magával Svájcba, és a határon elkapták.⁵⁸

Chassin és Irányi együttműködése hosszan tartó volt, de nem harmonikus. 1855-ben kezdtek a közös munkát. 1858-ban összekülönböztek a nemzetiségi kérdés és dunai konföderáció megítélésében. Irányi Dániel nem osztotta Chassin véleményét, és ezt július 1-jén kertetelés nélkül kifejtette: „Nem változtattam meg a véleményemet, és nem is fogom. 48-as Magyarországot akarok, először független országot, aztán köztársaságot. A konföderációt, akár Magyarország feldarabolását nem fogadom el. Hogy a 48-as Magyarország függetlensége visszahódítása után jónak tartja szövetségek kialakítását a környező országokkal, ennél nincs jobb, de nem alkothat a szó szoros értelmében vett konföderációt szomszédai független nemzetiséggel és még kevésbé az őt magát alkotó nemzetiségekkel. Nem lépünk konföderációra magunkkal, és nem jó konföderációra lépni olyan országokkal, amelyeknek érdekei nem homogének, legalábbis egy egész sor fontos kérdésben nem azok. Ami azt a gondolatot illeti, amelyet ön francia Forradalomnak hív, engedje meg, hogy megjegyezzem, amit már többször elmondtam, hogy egyetlen országnak, Franciaországnak és Oroszországnak sem ismerem el a jogát, hogy nézeteit más népekre erőltesse. Csinálják a maguk dolgait otthon és hagyják a többi népet, hogy azok is csinálják a magukét. Mindaz, amit kérünk, az, hogy tartsák tiszteltben a nemzetközi jogot abban az értelemben, hogy egyik hatalom se avatkozhassék a szomszéd állam ügyeibe. Amikor Magyarország független lesz, szintén magára vállalja ennek tiszteltben tartását. A dunai konföderáció rámosolyoghat azon nemes szellemekre, akik a humanitárius politikát dolgozószobájukban művelik, asztalukon térképpel, anélkül, hogy valaha is betették volna a lábukat azon országba, amelynek megújulását szorgalmazzák. Jó lenne, ha ezek az urak mindenekelőtt maguknál csinálnának valami tartóssat, akkor jobban meghallgatnák őket, anélkül, hogy ez megengedné nekik, hogy a világ bírálként lépjenek fel. Ön követheti a nemzeteket boldogítani akaró, de jellemüket és igényeiket nem ismerő filantrópok »dolgozószoba-politikáját«, ami engem illet, tudom, mit akarok, és nem hagyom magam azon hamis számításból befolyásolni, hogy a Szajna-menti literátorok megtapsoljanak, a Dunánál azonban kicsúfoljanak és kárhoztassanak. Vívja ki csak újra Magyarország a függetlenségét, és ön meg fogja látni, hogy szükségünk van-e bármiféle leckére. Ha ön más útra akar térni, akkor neveink nem szerepelhetnek egyazon munkán.”

Július 3-án már sértő minősítések nélkül fejtette ki nézeteit. A törökországi helyzet elemzésével kezdte, majd az örökérvényűnek hitt francia modellt is elutasítva olyan jövőképet villantott fel, amelynek néhány mozzanata a mai regionalizálódás folyamatait jelezte előre: „A muzulmán Törökország egyre lehetetlenebbé válik, mindaz, amit kívánok csak az, hogy a katalizmára azután kerüljön sor, miután Magyarország kivívta függetlenségét. Ki merné előre megmondani, hogy mi lesz a megoldás az újjászervezett birodalom bonyolult kérdé-

⁵⁶ Breazu 180-186,

⁵⁷ Bibliothèque Nationale, N. a. fr. 20793. 26.

⁵⁸ Madame Quinet BN, N. a. fr. 11826. 14.

sére? Ami valószínűnek tűnik, az a szultán európai birtokainak felosztása három országra: görög- Macedónia, Trákia és Albánia hozzácsatolása a görög királysághoz; román és szláv, ez utóbbi Bulgáriát, Szerbiát, Boszniát, Hercegovinát és Montenegro-t foglalja magában; vagy négy részre oszlanak, Konstantinápoly Trákiával együtt megmarad a törökök európai területének. Nekem ez a legvalószínűbb. Aki ezt a három heterogén elemet egyetlen kormányzat alatt akarja egyesíteni, nem jár sikerrel. Mégis ezt akarják, Oroszország terjeszkedésének megállítására komoly dunai hatalom felállításának szükségét érezvén. Ilyen hatalomra nem lesz szükség, mielőtt feltámasztják Lengyelországot, és Magyarország lerázza az osztrák igit. Ezen két országra támaszkodva a Duna déli részén fekvő államok élhetik saját életüket, anélkül, hogy olyan federációba léptetnék őket, amely az erőseket és gyengéket egyaránt zavarná. Magyarország hiába lenne az egyesült államok legerősebbike, a vele való rivalizálás akadályozná fejlődését, ahogy ő is akadályozná a szlávokat és a románokat. Nemsokára válni akarnának, és az ítéletet az ágyúk mondanák ki. Így bonyodalom készül, és nem megoldás. Ön, gondolom, ismeri a jelszavamat: járjunk a földön, és nézzünk az égre. Csak a lehetséges, gyakorlati jót akarom. A dunai federáció kombinációja ideologizmustól szennyes. Ha egy nap Európa szabad lesz, Lengyelország és Magyarország újra önálló országokká válnak, Oroszország hatalmát korlátozzák, végrehajtják az általános lefegyverzést, a pánszlávizmust legyőzik, akkor talán nem lesz szükség erős államokra, és az emberiség, ha jónak látszik neki, új vonzási központok köré csoportosulhat, felaprózódhat, tovább oszlódhat kedve szerint, annak biztos tudatában, hogy az európai nemzetek közösségében támaszra lel. De amíg eljön ez az idő, ne kérjék Magyarországtól, hogy feláldozza magát a szomszédos nemzetiségek ambíciójának, annál is inkább, mert ez az áldozat nem szolgálná az emberiség boldogságát. Magyarország meg tud halni, ha kell, de nem követ el öngyilkosságot.⁵⁹

Chassin kénytelen-kelletlen elfogadta czekeket az érveket, annál is inkább, mert román részről sem hallhatott másokat, és láthatta, hogy a humanitárius politika is alászállt az elvi magaslatozokról, ha kellett. 1859-ben pedig a közös munkának szárnyakat adtak az aktuális csemények. Tavasszal III. Napóleon Ausztriára támadt, a magyar emigráció is felszabadító harcra készült. Chassin már elismeréssel írt Michelet-nek arról, hogy „Irányi – csodálatra méltó hazafisággal – úgy kivérzett, hogy már fehér.”⁶⁰ Június 24-én megjelent a közös munka első kötete, azon a napon, amikor elsöprő győzelmet aratott a francia sereg. Június 26-án Chassin lelkesen számolt be Michelet-nek arról, hogy Párizsban látta Kossuthot, és „nekem azonnal támogatnom kell a célt, amelyet ő bátor barátaival el akar érni”. Jelezte, nemcsak névtelen brosrúrt írt, hanem Kossuth-életrajzot is. Közben pedig „Írok a lapokba, amilyen lelkesedéssel csak tudom, vetem el a híreket. Íme, dunai testvéreink agitátora lettem!”⁶¹ Július 11-én azonban III. Napóleon meglepetésszerűen békét kötött. Most már csak az olaszokban bízhattak a magyar emigránsok, de reményeik jóval kisebbek lehettek. A két szerzőtárs tovább dolgozott a második kötetben, de most már majdnem meghasonlottak. Irányinak nem tetszett Chassin lassúsága. Ez pedig olykor még bánta is, hogy belefogott a közös munkába: „Együttműködésem végtelen sok részletbe vitt, és egyes értékelések jöttek ki gyakran kínos beszélgetéseinkből. Meg is fogadtam, hogy czentül egyedül írok könyvet, saját számlámra és kockázatomra. Teljesen osztom az ön véleményét Dembinskiről, Bemről és Görgeiről, aki a forradalmi háborút ugyanúgy fogta fel, mint ők. Észreveszi majd, milyen sok fáradtságomba került, míg megakadályoztam Irányit abban, hogy a kis háború mellett nyilatkozzék a nagy helyett. Ő mint ügyvéd szereti a formákat, mint kögazdász a mértéket. Én nem hiszem, hogy módszeresen lehet megmenteni a megtámadott országokat. Petőfiben a magyarországi háború forradalmi oldalát emeltem ki.”⁶²

⁵⁹ MTAKK, MIL, 4-164.

⁶⁰ BHVP, Papiers Michelet, Correspondance, tome XIII. 371.

⁶¹ BHVP, Papiers Michelet, Correspondance, tome XIII. 384.

⁶² Bach, Vera: Un disciple de Michelet, Charles-Louis Chassin (1831-1901). Szeged, 1935. 60. (a továbbiakban: Bach)

Chassin számára Petőfi élete valóságos menedék lett. Alighanem túlzás volt az, amikor korábban – 1859. június 26-án – azt jelezte Michelet-nek, hogy a mű két éve készen van, és csak a fordításra vár. Viszont egyre aktuálisabbnak látszott a magyarellenese „abszurdítások” terjedése miatt. „Még három hétre van szükségem, hogy teljesen rendben legyen. Szegény Magyarországról sok rosszat mondtak orléanista ellenségeink. Nem lehetne elérni, hogy valami jót is mondjának. Petőfi egyszerre politikai és irodalmi tett, olyan érdeklődést fog kelteni, mint egy regény.”⁶³

A magyar forradalom költője. Petőfi Sándor 1860-ban jelent meg. Bizonyos értelemben kollektív műnek is tekinthető, ha arra gondolunk, hogy hányan segítettek. Chassin természetesen Michelet-nek mondott köszönetet, hogy ellátta forrásokkal. Sajnos nem tudjuk, mit adott át számára a Mester. A tanítvány persze örült, hogy neki jutott a feladat, de azért őszintén fájlalta, hogy Michelet nem írta meg, amit tervezett: „Magyarország balszerencséjére azok a nagy munkák, amelyek nem tűnnek haladéknak, arra kényszerítették az én kedves mesteremet, hogy ne használja fel azokat a jegyzeteket, amelyeket oly nagy türelemmel és hozzáértéssel gyűjtött. Olyan halhatatlan remekművet készített volna, mint a *Kosciusko legendája*. Bárcsak ne bánná meg, ha elolvassa *A magyar forradalom költőjét*, hogy rám bízta azon könyve megírásának gondját, mely művet előbb-utóbb ő maga is összeállított volna és nagy nevével jegyzett volna!” Aztán természetesen megköszönte Teleki Sándornak és nejének a segítséget, valamint Teleki Emmáról is megemlékezett, mondván „Hála Madame de G... kéziratának, könnyű volt jellemeznem a magyar demokráciát és a forradalmi dalnokot.” Köszönetet mondott Jámor Pál költőnek, Czeck Jánosnak, Irányi Dánielnek és Horn Edének, akik „gazdag könyvtárukat” bocsátották rendelkezésére.⁶⁴

A magyar demokrácia dicsérete egyben a magyar arisztokráciáé is lett. Hiszen ez „a néppel diadalmasan tudta folytatni 1825-től 1848-ig törvényes harcát, mely a fajok között ki-robbantott fatális versengés és az orosz intervenció nélkül természetes módon vezetett volna Magyarország függetlenségéhez, és a magyar demokrácia végleges győzelméhez.”⁶⁵ Igaz, tette hozzá, „1848 előtt a magyar politikusok között nincs egyetlen abszolút demokrata, egyetlen tisztán republikánus sem, általában a királyság nemzeti, politikai és társadalmi megújulásában hittek, úgy vélvén, hogy ez az uralkodó és alattvalói többé-kevésbé kikényszerített megegyezése révén bekövetkezik, hittek abban, hogy – a múlt és jelen között erőszakos törés nélkül – a haladás maga érvényesül, a plebejusoknak nemesi sorba való emelésével, hála a parlamenti intézmények természetes játékanak.” Kevés olyan fiatal ember volt a kivétel ez alól, aki forradalomra készült volna. Ilyen volt: Petőfi.⁶⁶

Chassin igazi forrása Petőfi költészete. A 350 oldalas műnek legalább egyötöde költemény. A költő versei adtak szárnyakat az életíró képzeletének, hogy olyan radikális mércével mérje az eseményeket, mint még senki addig. Így jutott el annak hangsúlyozásáig, hogy 1848 márciusában „Magyarország sem tudta megragadni az egyedi alkalmat, hogy megszabaduljon Ausztria igájától és árulásaitól”. Pedig „ha az országot vezető politikusok merészebbek lettek volna, kevésbé elnézőek az árulás iránt, kevésbé vakok, és politikailag ügyesebbek, 1848 márciusában vagy áprilisában végrehajthatták volna az 1849. áprilisi nagy tettet, ha a köztársaságot nem is, de a gyűlöletes Habsburg Ház trónfosztását és nemes hazájuk teljes függetlenségét kikiálthatták volna. A horvátok, szerbek, románok, szászok, az osztrák ármánykodások szerencsétlen eszközei még fegyverkeztek; Bécs, Milánó, Velence, Prága már fellázadt, és Ausztria végleg megsemmisült volna, mielőtt a cár, akit Lengyelország nyugtalanított, áthaladt volna Szilézián. Még abban az esetben is, ha az orosz csapatok

⁶³ BHVP, Papiers Michelet, Correspondance, tome XIII. 385.

⁶⁴ Chassin, Charles-Louis: Le poète de la révolution hongroise. Alexandre Petoefi. Bruxelles – Paris, 1860. XII-XIV. (a továbbiakban: Chassin 1860.)

⁶⁵ Chassin 1860. 96.

⁶⁶ Chassin 1860. 173-174.

megtámadták volna Magyarországot, ennek nem kellett volna csak egyedül ellenállnia, mert a köztársasági Franciaország, bármilyen félélnkké is akarta tenni Lamartine, fel kellett hogy induljon, mivel őt magát is fenyegették; a veszélybe került Magyarország ügye valamennyi nyugati nép ügye lett volna: a cárizmus és az európai forradalom párbaja, amely hamarosan az emberiség jövőjére nézve fontosabb győzelemmel ért volna véget, mint Szebasztopol elfoglalása...⁶⁷

Március 15-e még így is központi eseménye a műnek, hogy aztán mindenre ráboruljon a „fajok” küzdelmének sötét árnyéka. „Minél alaposabban tanulmányozzuk a félelmetes harcot, amely 1848-1849-ben horvátok, szerbek, oláhok, szászok és magyarok között robbant ki, annál kevésbé látunk benne önálló mozgalmat, a rivális nemzetiségek logikus és természetes ébredését. Sem a horvátok, sem a szerbek, sem a szászok, sem az oláhok nem azért keltek fel a magyarok ellen, mert ezek meg akarták őket semmisíteni. Ők azért élhettek a magyarok körében a maguk nyelvvel és sajátos szokásaival, mert a »vad ázsiai hódítók« sohasem próbálták meg rájuk kényszeríteni nyelvüket, erkölcsüket átalakítani. Mert, ha az 1848-as forradalmat megelőző századokban valóban a magyarok született ellenségei lettek volna, nem mulasztották volna el kihasználni az alkalmat, amikor elnyomóik a törökök ellen hadakoztak”. Chassin szerint a „szeparatista törekvések” akkor jelentkeztek, amikor a magyar liberális párt az állampolgári egyenlőséget kezdte követelni fajra és vallásra való tekintet nélkül. A cseh tudósok által kitalált irodalmi és demokratikus pánszlávizmus – hangzik a fejtegetés – „a reakció és a hódítás hatalmas gépezetévé vált”. Kollár költeményében nincs hely a magyarok számára. Chassin ebből a fenyegetettségéből vezeti le a magyar törekvéseket: „A magyarok, hogy megakadályozzák a pánszláv propaganda fejlődését, nemzetiségük akarát megerősíteni és hajdan federatív államukat az egyenlőség és a szabadság alapján újjászervezni, egy politikai köznyelv használatával egyesíteni.”⁶⁸ A magyar és nem magyar nemzeti törekvések megítélésében nincs lényeges különbség Chassin és Irányi között. Sőt a francia forradalmi messianizmus még kevésbé türelmes, mint a körülményektől magyar liberális nacionalizmus. Minél radikálisabb az általános szabadságvágy, annál kevésbé ismer kíméletet. A politikai játék finomságait félrevertve a fő ellenségre tör, és amiben annak szövetségesét látja, el akarja seperi. Chassin lelkesen kísért Petőfit csatáról csatára, majd a hősi halálba. Közben persze elmarasztalta Kossuthot, hogy Görgeit nem fegyelmezte meg, hiszen ez diktatúrára tört és árulást fontolgatott már 1849 júniusában.⁶⁹ Chassin nem hitt abban, hogy hőse, Petőfi még él valahol Szibériában, de „igen, tartsuk tiszteltben a derék parasztok naiv hitét, akik nem akarják, hogy Petőfi meghalt legyen. Ha nem halt meg, teste ott lesz a közelgő csatában, vagy legalább lelke, harci éneke: Előre.”⁷⁰

Nem csoda, ha a francia szerzőben az Irányival való viták emléke is megfakult, amikor újabb remények körvonalazódtak. A közös mű második kötete megjelenése előtt egy héttel, amikor már a Petőfi is nyomdában volt, lelkesen számolt be Chassin Michelet-nek: „A magyar mozgalom nagyon komoly, az első alkalommal, meglátja, újakezdik 1848-at. Ha újra megindul a háború Ausztria és Piemont között, kétségtelen, Magyarország is felkel. Minden készen áll, csak fegyver kell, de akkor lesz az is.”⁷¹

Kár, hogy nem ismerjük még közelebbről Quinet-nek a magyar forradalomra vonatkozó nézeteit, annyi azonban világos, hogy a magyar belviszály nem lehetett vonzó téma számára. Alighanem az áruló mítosza mellett a nemzetiségi kérdés vitatása kötötte le a szerzőpárost,⁷² és a francia szerző óvatosságra, árnyaltságra inthette magyar barátját, bár nézeteik korántsem különböztek oly radikálisan. Chassin nem volt oly kritikus a magyar politikával szemben,

⁶⁷ Chassin 1860. 195-195.

⁶⁸ Chassin 1860. 229-230.

⁶⁹ Chassin 1860. 328.

⁷⁰ Chassin 1860. 352.

⁷¹ BHVP, Papiers Michelet, Correspondance, tome XIII. 392.

⁷² Kosáry Domokos: A Görgey-kérdés története. I. Bp. 1994. 345-346.

mint például Félix Martin. Irányi pedig megtanulhatta, hogy érvcit miként vonulassa fel meggyőzőbben. Ugyanakkor mint emigráns politikust kötötte a politikai fegyelem. A nemzetiségi kérdésben – mint láttuk – Kossuthhoz fordult, mert a kiutahiai alkotmány közlésével akarta a magyar szabadelvűséget példázni, és elfogadta, hogy a kormányzó, aki úgy érezte, tárgyalási esélyeiket rontja, ha a teljes szöveget közzéteszik, néhány részt kihagyatott. A kossuthi alkotmánytervezet utalásai a dunai konföderációra áthidalták a francia szerzőtársal való nézetkülönbségeket is.⁷³ A siker nem is maradt el. Quinet 1859. július 13-án lelkesen köszöntötte Chassint, miközben saját és Michelet románbarát politikájának indokait is kifejtette: „Soha hasznosabb, vigasztalóbb írás nem jelent meg a maga idejében, mint ez. Haragú trombita hangja egy egész nép számára. Bár megértenék a történelem hívószavát! Bár ne fojtanák ezt el azok, akik magukat felszabadítóknak nevezik! Ön megmutatta, kedves barátom, hogy a rabszolgaságban is meg lehet őrizni egy szabad hangot. Azon ügyek közül, amelyeket szívünkön viselünk, három sikerrel járt: Görögország, Románia, Olaszország. Az idő nincs messze, és önt illeti a rendkívüli dicsőség, hogy felsorakoztatta jogcímeit – a harc közeledtére. Nem volt haszontalan, amit más ügyek érdekében cselekedtünk; a legreménytelenebb időben láttuk, amint ellenségeink felkarolták az általunk védelmezett ügyeket. Ellenünk is fordították. De mit számít? Ha a színlelt szabadság, amellyel takaróznak, elragadja őket, ha a hazugság visszaadja az embereknek az igazi függetlenség érzését. Ön megtörte a rabszolgaság csendjét, példájával bizonyította, hogy lehet még gondolkodni, szólni, emberi tettet felmutatni. És ki tudja, hogy ez a példa nem talál-e utánpótlásra Franciaországban? Azt szeretném, hogy a magyar szabadság háborúja mutassa meg a franciáknak, miként kell megszabadulni a zsarnokságtól. Fogadja forró jókívánságaimat az új küzdelemhez, amelyet ily bátran vállalt, és tolmácsolja üdvözetemet munkatársának, aki ilyen szép, gazdag és új anyagot bocsátott az ön rendelkezésére.”

Július 18-án Quinet Irányinak is gratulált: „Olvastam ezt a könyvet, amely tele van eszményekkel, tehetséggel, hazafisággal, mindazzal, ami az embereket nagy tettekre ösztönzi. Ez nemcsak egy könyv, hanem tett.”⁷⁴

Quinet a magyar-francia munkát is abból a szempontból ítélte meg, hogy mennyiben gyengíti a napóleoni rendszert. Abban bízott, hogy a császár addig támogatja a különböző szabadságmozgalmakat, addig játszik a tűzzel, amíg megégeti magát, Franciaország is követi a támogatott felek példáját, olyan szabadságmozgalom bontakozik ki, amely megroppantja a bonapartizmust. Ugyanakkor kétfelcsúsz is gyötörték. Július 13-án is kifejezésre juttatta aggodalmát, hogy Romagna lakói és a magyarok fizethetik meg a napóleoni vállalkozás árát. Július 18-án pedig megjegyezte, hogy „az akció már kezdettől fogva alá van ásva”.⁷⁵ Jólata beteljesült. Ezért hiába is kérte őt Irányi, hogy szavát emelje a magyar ügy mellett, nem vállalta. Ha netán Chassin megmutatta volna neki a magyar szerzőtárs 1858-i leveleit, akkor talán még kevésbé lett volna arra hajlandó. De nem volt ellenséges sem. Chassint a második kötet megjelenése után is köszöntötte: „Milyen sok gondolatot ébreszt! És mily hálára kötelezte a magyarokat!”⁷⁶ Amikor pedig elolvasta Chassin Petőfi életrajzát, úgy érezte Quinet, hogy elbűvölték: „Előre, csak előre! ... Ez a hazafi kézikönyve, ott, ahol egy hazát még fel kell szabadítani.”⁷⁷

Ez a Petőfi könyv szép emlék maradt. Mintegy negyven év múlva, amikor Chassin udvariasan megköszönte Gyulai Pálnak, hogy Budapesti Szemlében egykori leveleiből közzé tettek néhányat, hangsúlyozta, hogy ezen közlemény „ifjúságom legszebb pillanatát idézte fel, az igaz ügyekért folytatott harcét, és a szép álmot, hogy Franciaország felszabadítja az el-

⁷³ Spira I. 21-25.

⁷⁴ Molnár 37.; Bach 60.

⁷⁵ Tóth 360.

⁷⁶ Molnár 37.

⁷⁷ Molnár 48.

nyomott népeket. Egyetlen könyvem írása sem okozott akkora örömet, mint az önök *Petőfi*-jénck regényes életrajza, amely *Hunyadi János* után első történeti munkám volt.

Boldog vagyok, hogy az ön folyóirata clismérését fejezte ki azon szerénységet szolgálataokért, amelyeket a derék Magyarországnak tehettem, amikor két birodalom súlya alatt nyögött. Negyven év óta megöregedtem, de ugyanaz vagyok, aki akkor voltam: lelkes magyar hazafi és, mint a nagy korban mondták: világpolgár.”⁷⁸

Ezen hazafiság és világpolgárság jegyében békítette össze Chassin még 1859-ben a már említett *Edgar Quinet. Élete és művei* című munkájában Quinet román- és Michelet magyar-barátságát. A *románok* című mű jelentőségét annak hatásában látta: „Biztos, hogy egyetlen mű sem tudott akkora hatást kiváltani, mint a jeles száműzötté. Elszózlatta a legerősebb ellen-szenveket, magával ragadta a legközőnyösebb szellemeket. És ezt nem annyira a jogcímek felsorakoztatásának logikájával, a védőbeszéd felséges ékesszólásával, mint inkább azon érzelem mindenhatóságával érte el, mely a szerző lelkéből kiáradva az olvasó lelkének mélyéig hat.” A könyv üzenetét pedig abban látta, hogy a románoknak újból meg kell tanulniuk a fegyverforgatást, alakítsanak hadsereget, a paraszt állampolgárként fogjon fegyvert, hiszen „Románia, olyan élő nemzet, felelős személy akar lenni, és olyanná kell lennie, amilyenre a világ rá tudja bízni a legszélső dunai gátat, és amely ezen a helyen a francia Forradalom előretolt őrszemc.”

Quinet magyarokra vonatkozó nézetei közül – tapintatosan – csak az 1849-ben kifejtetteket említette Chassin. Ezek után Michelet-nek adta át a szót, aki „a magyar nép igazi nevét adta”, azaz: „Európa hőse” – mint *A reformáció* hosszú jegyzetében olvashatjuk⁷⁹, és amelyből szintén idézett a tanítvány. Chassin Quinet-nek válaszolt, amikor hangsúlyozta, hogy „a magyar élet megújulása a modern történelem egyik csodája”, és Michelet szómágiájához hasonlóval élve felelevenítette az árulás mítosztát: „Magyarországot nem győzték le. Elárulták belülről és kívülről.” Azután ismét Michelet-t idézve hárította el a vádat, mely szerint a magyarok büszkéek, hiszen a vitézség náluk „erkölcsi állapot”. Hamis a vád, amelyet Ausztria hitegetett el a „tudatlan demokratákkal”, hogy a magyarok még arisztokraták, hiszen „öt millió lovag” él ott, és az egész nemzet arisztokrata – mint Michelet hangoztatta. „Magyarország, amelyet hősi polgárok, köztük első költője, a pusztai hentes-kocsmáros fia, Petőfi Sándor köztársasággá tettek, köztársaságként esett el: köztársaságként fog felemelkedni.” Chassin bízott abban, hogy Magyarország megoldja a nemzetiségi kérdést, és ugyancsak Quinet ellenében mutatta fel az ország hivatását: „Magyarország szoros szövetsége Lengyelországgal megakadályozza, hogy a szlávok esküdt ellensége legyen, de ugyanakkor eléggé ellenséges, hogy meggátolja a szentpétervári cárizmust a szlávok erőszakkal való egysítesében. Katolikus és protestáns, vallási szempontból rendkívül liberális, még abban is szolgálataot tesz, hogy megakadályozza olyan görög katolicizmus [értsd: görögkeleti internacionálé] kialakulását, amely óhatatlanul olyan veszélyes, mint a másik. Végül a Kárpátok és a Duna közötti elhelyezkedésével egyedül is elég erős, elég militáris, elég biztos, hogy már mátol a Forradalom ezen előretolt fellegrárának őrzője legyen.”⁸⁰

Nem véletlen, hogy Michelet már a teljes mű megjelenése előtt megdicsérte Chassint-t: „Óriási szolgálatot tett. Ön nélkül Quinet műve homályban maradt volna.”⁸¹ Így viszont az ő – mármint Michelet – neve is fényesebben ragyogott. A köztársasági képzeltevilágban pedig felsorakoztak a kelet- és közép-európai népek a Forradalom szolgálatában. A szómágia szimbolikus térben megvalósult a népek barátsága.

⁷⁸ OSZKK, Levelestár

⁷⁹ Miskolczy Ambrus: Eckhardt Sándor és Jules Michelst. Emlékkönyv Imre István születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk. Kiss András. Kolozsvár, 1999. 335-336.

⁸⁰ Chassin 1859. 137., 157-158., 251-260.

⁸¹ BHVP, Papiers Chassin, Ms. 1421. 196.